КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Матеріали IV

Всеукраїнського науково-практичного форуму

ПЕДАГОГ XXI СТОЛІТТЯ: ПРОФЕСІЙНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК

Київ - 2026

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Протокол №6 від 01.06.2026 року)

Рецензенти:
Бережна С.В., проректор з наукової, інноваційної і міжнародної діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, доктор філософських наук, кандидат історичних наук, професор.
Потильчак О. В., професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Укладачі:
Салата О.О., Петрощук Н.Р. Професійний та особистісний розвиток сучасного педагога. Матеріали Всеукраїнського науково-практичного форуму «Педагог XXI століття: професійний та особистісний розвиток». Київ. стол. ун-т ім. Б. Грінченка, 2026. 121 с.

У збірці представлені матеріали, присвячені громадянській освіті, лідерству та предметним компетенціям підготовлена для вчителів всіх спеціальностей закладів загальної середньої освіти. Автори пропонують власний досвід та погляд на різні проблеми сучасної школи та суспільства.

ПЕРЕДМОВА

Громадянська освіта стикається з багатьма викликами, і вона є головним завданням для тих, хто зацікавлений у загальному добробуті громадян у двадцять першому столітті. Ефективне громадянство включає знання, здатність та характер для мирної та конструктивної взаємодії, попри культурні відмінності, для досягнення сталої взаємодії між людиною та довкіллям. Ефективне громадянство вимагає залучення як національних, так і глобальних цінностей, інтегруючи ці дві перспективи взаємопідсилювальним чином. Запобігання цивілізаційним конфліктам передбачає значні зусилля, спрямовані на поєднання універсальної відданості глобальним цінностям, а також збереження національного характеру та цінностей. У сучасному глобалізованому світі ми прагнемо створити та виховати патріотичне молоде покоління з сильною гордістю за власну ідентичність та громадянство, але також ми несемо відповідальність не ігнорувати необхідність формування громадянина світу, який повинен розуміти, як його власні дії, ставлення та рішення сприяють розвитку ширшої спільноти. Громадянська освіта допомагає поєднати приватне та універсальне, національне та міжнародне, індивідуальне та суспільне, щоб розвинути громадянина світу, здатного зрозуміти глобальні виклики та зміни, такі як: глобалізація економічних, екологічних та культурних проблем. Бажання мати активного громадянина не обов'язково призводить до його ефективного розвитку; Розвиток інтелектуальних та соціальних навичок необхідний для підвищення ймовірності того, що громадянська поведінка окремої особи робитиме конструктивний внесок у розвиток суспільства в цілому.

Збірка матеріалів, присвячених громадянській освіті, лідерству та предметним компетенціям підготовлена для вчителів всіх спеціальностей закладів загальної середньої освіти. Автори матеріалів пропонують власний досвід та погляд на різні проблеми сучасної школи та суспільства.

Світлана Савченко,
доцент кафедри історичної та
громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Національна ідентичність є фундаментальною складовою самовизначення особистості та суспільства загалом, адже охоплює комплекс переконань, цінностей, традицій, мови та культури, які визначають приналежність людини до певної нації.

Сучасні суспільні трансформації, викликані геополітичними змінами, військовими конфліктами, європейською інтеграцією, розвитком цифрових технологій, суттєво впливають на усвідомлення громадянами своєї національної приналежності. Тому формування національної ідентичності вимагає цілеспрямованої освітньої, культурної та інформаційної політики, що здатна забезпечити стійкість національної самосвідомості, зміцнити громадянську позицію та сприяти збереженню традиційної культури. Для українського суспільства, яке продовжує виборювати своє право за незалежність та самовизначення, формувати національну ідентичність і власний національний дискурс, це особливо важливо.

За визначенням Василя Кременя: «Національна ідентичність – це синкретичне й багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність постає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. З них формується система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національного буття, що

перманентно реформується та відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає в реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва» [1, С. 114].

Національна ідентичність також є невід'ємною складовою існування та розвитку нації, адже без усвідомлення власної національної приналежності неможливе повноцінне суспільне самовизначення. Її формування відбувається під впливом чинників, серед яких визначальними є: історичні, соціокультурні, освітні та політичні.

На думку Світлани Бойко, історичний фактор відіграє ключову роль, що впливає на усвідомлення ідентичності, а історичні події, боротьба за незалежність, героїчні сторінки минулого стають основою для виховання патріотизму [2]. Соціокультурний фактор визначає вплив культури, традицій, мови та національних символів на процес соціалізації особистості, засвоєння національних цінностей і моделей поведінки.

В контексті формування національної ідентичності особливо важливу роль набуває освіта, що значною мірою інтегрує національні цінності в освітні програми, сприяє розвитку особистості, яка здатна критично мислити та відстоювати свою громадянську позицію. За визначенням групи вітчизняних науковців на чолі з академіком Іваном Бехом, такими важливими інструментами є популяризація української мови, формування громадянської відповідальності серед молоді та їх залучення до громадських ініціатив, які сприяють національному самовизначенню [3]. Відтак під час освітнього процесу відбувається передача культурного коду нації, виховання громадянської відповідальності та плекання національної самосвідомості.

Маємо визнати, що освітня політика України активно інтегрує механізми формування національної ідентичності через виховні програми, навчальні курси, позашкільну та післядипломну освіту. Важливим аспектом є впровадження в освітні програми дисциплін, що висвітлюють історію, культуру, традиції й державні символи України, а також використання новітніх

педагогічних технологій для виховання патріотизму та національної самосвідомості [4].

На провідне місце української освітянської спільноти, важливість усвідомлення нею своєї ролі та місця у формуванні високої національної й громадянської свідомості, самосвідомості українців, вказував видатний український педагог, громадський, політичний і релігійний діяч, Іван Огієнко. Вчений зазначав, що своє завдання у справі громадянсько-патріотичного виховання школа зможе виконати тільки тоді, коли в ній працюватимуть учителі з високим рівнем національної свідомості та ідентичності [5]. Важливим проявом національної ідентичності є громадянська активність, бо саме через суспільну участь людина усвідомлює свою приналежність до нації та долучається до її розвитку. В умовах російсько-української війни активізація громадянського суспільства значною мірою зросла, що свідчить про високий рівень національної самоідентифікації українців, усвідомлення значення національної єдності.

Тому сучасні виклики, що постали перед українським суспільством, вимагають від освітян не лише трансформації освітнього процесу, а й глибокої рефлексії понять ідентичності, громадянства та консолідації. Важливо також формувати активну громадянську позицію, що відповідає запитам суспільства та професійним стандартам. За визначенням Світлани Толочко: «В умовах сучасного світу гармонійне поєднання національної ідентичності з громадянською є запорукою стабільності держави. Це забезпечує культурну самобутність нації, водночас сприяючи інтеграції всіх громадян у єдиний суспільний простір, що ґрунтується на спільних цінностях, політичних принципах і прагненні до розвитку» [6, С.115].

Власне, така потреба й спонукала викладачів кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка до розробки освітньої програми школи педагога «Сильні разом: плекаємо національну та громадянську ідентичність» восени 2024 року. Актуальність її укладання також зумовлена об’єктивними потребами

здійснювати підготовку педагогів закладів освіти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, формування оборонної свідомості, громадянської стійкості, соціальної активності та відповідальності, а також впровадженням концепції «Нова українська школа», чинного законодавства і діючих нормативних документів даної сфери.

Освітня програма містить 15 освітніх компонентів (модулів), зміст яких зорієнтований на розвиток національних цінностей та професійних компетентностей педагогів, визначених Професійним стандартом вчителя закладу загальної середньої освіти [7]. Загальний обсяг освітньої програми становить 150 годин (5 кредитів ЄКТС).

Програма школи вирізняється тим, що кожен освітній компонент може бути складовою одного з п’яти тематичних блоків, які можна розглядати як окремі самостійні навчальні курси. Кожен такий блок містить три освітні компоненти (модулі) та розрахований на 30 годин (1 кредит ЄКТС). Серед основних завдань програми вирізняються такі: опанування основних концептуальних засад у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності; розширення знань, умінь, навичок педагогічних працівників для утвердження української національної та громадянської ідентичності; розвиток національної свідомості та громадянської ідентичності вчителів на основі актуалізації їхнього професійного та життєвого досвіду; плекання загальнолюдських і національних цінностей, готовності освітян для реалізації утвердження української національної та громадянської ідентичності в освітній процес; розвиток здатності генерувати та реалізовувати нові ідеї, інтегрувати та популяризувати елементи народної спадщини, українські народні ремесла, мистецтва, традиції в освітній процес; удосконалювати навички системного аналізу результатів освітньої діяльності, об’єктивного оцінювання проблемних ситуацій та знаходження оптимальних шляхів для їхнього розв’язання; розвивати готовність освітян працювати на засадах

педагогіки партнерства, обирати та використовувати сучасні освітні інструменти та технології під час навчання тощо.

Наразі навчання триває третій рік поспіль. За цей час до роботи школи долучилося 158 педагогів різних фахів, які опанували такі тематичні курси, а саме:

- 29–31 жовтня 2024 р. «Сильні разом: плекаємо національну та громадянську ідентичність» – 42 особи;
- 25–27 березня 2025 р. «ЕКОшкола для педагогів закладів освіти» – 56 осіб;
- 27–29 жовтня 2025 р. «Національні коди формування української ідентичності» – 24 особи;
- 23–25 березня 2026 р. «Сила коріння: освітній потенціал простору рідного міста» – 36 осіб.

Висновки. Національна ідентичність педагога є фундаментальною складовою громадянської компетентності вчителя, яка проявляється через мову, культуру, громадянську активність, національні символи, освітні ініціативи, інформаційні ресурси та міжособистісну комунікацію.

Вона зміцнюється через цілісний підхід, що включає реформи в освіті, культурній та інформаційній політиці, економічному розвитку та соціальній сфері. Тому комплекс заходів, зокрема програми підвищення кваліфікації, що спрямовані на підтримку національної самосвідомості, не лише дають змогу протистояти інформаційним і військовим загрозам, а й закласти основи для майбутнього процвітання української нації.

В умовах сучасних викликів національна ідентичність відіграє стратегічну роль у збереженні суверенітету, консолідації суспільства та забезпеченні стійкості української держави.

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Г. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2020. № 1. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2020_1_18

2. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України. Проблеми освіти. 2022. Вип. 1. С. 223–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pros_2022_1_16
3. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Беха, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.
4. Національно-патріотичне виховання. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilnaosvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya
5. Кучинська І. Особливості формування громадянськості в педагогічних поглядах Івана Огієнка та Софії Русової. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна. 2021. Вип. XVIII, 104–116.
6. Толочко С. В. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ТА ДІАГНОСТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ. Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики. Збірник наукових праць. За ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ: НАЇР, 2025. С. 109–116. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11325/%D0%97%D0%B1._%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA._%D0%BF%D1%80._%28%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3._%D1%81%D0%B5%D0%BC._03.04.2025%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024. № 1225. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity

***Нінель Клименко**, доцент кафедри*
історичної та громадянської освіти
Інститут післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Загальна суть проблеми. У контексті євроінтеграційного курсу та умов воєнного стану в Україні суттєво зростає значення громадянської освіти як інструменту формування демократичного суспільства. У країнах Європейського Союзу вона вже тривалий час розвивається як системна практика, орієнтована на цінності, політичну культуру, патріотизм і громадянську ідентичність.

В Україні тривалий час громадянська освіта не мала системного характеру і реалізовувалася фрагментарно як варіативний курс або складова інших предметів. Водночас сучасні виклики засвідчують потребу переходу від моделі передачі знань до формування громадянських компетентностей. Така трансформація зумовлена необхідністю подолання суспільної пасивності та підвищення рівня участі громадян у політичному й громадському житті.

Таким чином, актуальність проблеми полягає у необхідності формування цілісної системи громадянської освіти, здатної забезпечити розвиток свідомих, відповідальних і активних громадян відповідно до європейських стандартів.

Мета. Проаналізувати становлення та розвиток громадянської освіти в українській школі, визначити основні етапи її впровадження, сучасні підходи й особливості реалізації в умовах освітніх трансформацій.

У наукових працях О. Пометун та Т. Ремех громадянська освіта розглядається як складний суспільно-педагогічний феномен, що виходить за

межі суто педагогічного змісту [1]. О. Овчарук підкреслює її значення для розвитку демократичного суспільства та наголошує на міждисциплінарному характері, оскільки вона пов'язана з політичними, соціальними й філософськими процесами [2]. У політологічному вимірі Г. Мелеганич акцентує взаємозв'язок громадянської освіти з політичною культурою особистості та її роль у формуванні громадянської свідомості учнів як важливої умови демократичного розвитку держави [3]. Дослідники (Круглашова та ін.) розглядають громадянську освіту як багатовимірне явище, що охоплює патріотичне виховання, формування демократичної культури, знань про права людини, розвиток соціальної активності та навичок співпраці [4]. Окремий напрям наукових студій присвячено становленню шкільної громадянської освіти, її змісту, методиці викладання та підготовці педагогічних кадрів [5].

Першим досвідом, спрямованим на привернення уваги держави та громадськості до проблем громадянської освіти й розробку підходів до впровадження освіти з прав людини, став канадсько-український проєкт «Демократична освіта», який реалізовувався в Україні у 1997–2002 роках за підтримки міжнародних організацій (зокрема Університету Квінз в Онтаріо). Паралельно діяв проєкт «Українська мережа громадянської освіти», що співфінансувався Радою міжнародних досліджень і обмінів (IREX) [6].

У 2000–2003 роках у межах «Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні» було здійснено комплекс заходів, зокрема розробку експериментальних навчальних програм, підготовку навчальних посібників, а також проведення семінарів і тренінгів для педагогів.

Законодавче оформлення громадянської освіти в Україні відбувалося поетапно з 2000 року, коли її було запроваджено як навчальний предмет і розроблено першу Концепцію громадянської освіти. На початковому етапі переважав виховний підхід, орієнтований на формування громадянськості та патріотичного виховання. У 2012 році було представлено нову Концепцію громадянської освіти та виховання, однак через суперечливість положень її не схвалили.

Новий імпульс розвитку забезпечили громадські організації за підтримки міжнародних донорів, які реалізували низку проєктів (зокрема UCEN, «Демократична освіта», «Освіта для демократії в Україні»), що розширили практики громадянської освіти та наблизили її до європейських стандартів.

У 2005–2008 роках за підтримки ЄС реалізовувався проєкт «Громадянська освіта – Україні», у межах якого було розроблено навчальні програми, посібники та проведено семінари й тренінги для педагогів. Попри підтримку пілотних ініціатив, громадянська освіта так і не була закріплена як обов'язковий шкільний предмет і залишилася факультативною.

У 2012 році була запропонована нова Концепція громадянської освіти та виховання, яка поєднувала ідеї патріотизму, моралі, духовного розвитку з принципами демократії та прав людини, однак також не була затверджена. Водночас питання громадянської освіти поступово інтегрувалося в державну освітню політику через Національну доктрину розвитку освіти та Державний стандарт, а також через Концепцію національно-патріотичного виховання (2015), що посилила акцент на формуванні патріотичної свідомості та громадянської відповідальності.

У 2016 році Національна стратегія розвитку громадянського суспільства акцентувала увагу на розвитку громадянської свідомості та демократичної участі. Закон України «Про освіту» (2017) закріпив громадянську освіту як державний пріоритет і визначив громадянські компетентності та критичне мислення серед ключових результатів навчання. Громадянські та соціальні компетентності охоплюють розуміння демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, а також усвідомлення рівних прав і можливостей [7].

Сучасний підхід до громадянської освіти також відображено в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки, яка передбачає посилення громадянської освіти для формування вміння захищати свої права та реалізовувати інтереси через інструменти демократії участі. У межах реалізації стратегії на Міністерство освіти і науки

покладено завдання узагальнення наявного досвіду та розробки нової концепції й програми громадянської освіти [8].

3 жовтня 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку громадянської освіти , розроблену з урахуванням стандартів ООН і Ради Європи [9]. Її метою стало формування громадянських компетентностей, необхідних для розвитку демократії, захисту прав людини та відповідального громадянства. Концепція охоплює всі рівні й форми освіти та має практичну спрямованість.

Відповідно до зазначеної Концепції та концептуальних засад Нової української школи, зокрема «Практичних пропозицій щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства», з 2018/2019 навчального року інтегрований курс «Громадянська освіта» було включено до інваріантної складової Типових навчальних планів закладів загальної середньої освіти [10].

Сьогодні, у 5–6 класах громадянська освіта реалізується через інтегровані курси «Вступ до історії та громадянської освіти» та «Досліджую історію та суспільство». Вони забезпечують первинне формування в учнів уявлень про суспільство, громадянські цінності, правила співжиття, права та обов'язки людини, а також розвиток базових соціальних і комунікативних умінь через дослідницьку та практичну діяльність.

З 2024 року відповідно до оновлених типових освітніх програм громадянська освіта послідовно впроваджується у 7–9 класах. Вона реалізується як окремий предмет та інтегрується в курси громадянської й історичної освітньої галузі, спрямовані на поглиблення знань про демократію, права людини, державні інститути, громадянську участь і відповідальність. Такий підхід забезпечує наступність у формуванні громадянських компетентностей і сприяє глибшому розумінню суспільних процесів та ролі особистості в них.

Сучасна громадянська освіта ґрунтується на компетентнісному підході та спрямована не лише на засвоєння знань, а й на формування в учнів уміння застосовувати їх у реальному житті. Вона передбачає розвиток критичного

мислення, соціальних і комунікативних навичок, здатності до співпраці, участі в демократичних процесах і відповідального прийняття рішень.

Громадянська освіта має інтегративний характер і реалізується як через окремі предмети, так і через інтеграцію в інші дисципліни. Її практична спрямованість виявляється в участі учнів у шкільному самоврядуванні, волонтерстві, громадських ініціативах і проєктній діяльності. Важливе місце посідає орієнтація на демократичні цінності — права людини, верховенство права, толерантність і повагу до різноманіття.

Ефективність громадянської освіти забезпечується використанням інтерактивних методів навчання: дискусій, дебатів, рольових ігор, аналізу життєвих ситуацій. У цілому розвиток громадянської освіти в Україні відображає перехід до компетентнісного та практикоорієнтованого навчання, спрямованого на формування активного й відповідального громадянина.

Отже, становлення громадянської освіти в українській школі відбувалося поступово під впливом суспільно-політичних трансформацій, демократичних змін і реформування освітньої системи. Від перших концепцій і міжнародних проєктів до впровадження окремого предмету та інтегрованих курсів у межах Нової української школи громадянська освіта набула важливого значення у формуванні демократичних цінностей, громадянських компетентностей та національної ідентичності учнів. Сучасні освітні трансформації засвідчують перехід від знаннєвого підходу до компетентнісного й практикоорієнтованого навчання, спрямованого на підготовку активного та відповідального громадянина.

Список використаних джерел

1.Ремех, Т. О., Пометун, О. І. (2021). Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний по- сібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ. http://surl.li/xkcytj

2.Овчарук, О. В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи: монографія. Київ: ПП «Видавництво «Фенікс»., 2021.

3.Мелеганич, Г. Громадянська освіта як необхідна передумова євроінтеграції України. Міжнародний науковий вісник, 2 (18), 2018. С. 22–37.

4.Круглашова, А. М., Ротар, Н. Ю., Цікул, І. В. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університнт. 2022.

5.Бакка, Т. (2020). Підготовка майбутнього вчителя до навчання громадянської освіти в школі. Вища освіта України, 2022. 2, 75–80.

6.Дудка Л. О. З історії впровадження громадянської освіти в україні періоду незалежності // Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє. Харків, 2021. С.91

7.Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?test=dCCMfOm7xBWMfOoEZiZDsrm5HI4ycs80msh8Ie6#Text.

8.Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 рр». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/paran25#n25.

9.Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text.

10.Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv

Оксана Салата, *завідувач кафедри*
історичної та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПАРАДОКСИ

Громадянська освіта розвиває навички та чесноти, необхідні для всебічного громадянства з сучасними громадянськими цінностями, критичним мисленням та автономним прийняттям рішень; все це є життєво важливими характеристиками успішної особистості. Громадянська освіта також вимагає від громади пристосованості до різноманітних систем переконань, забезпечуючи можливість для людей жити без ризику маргіналізації чи переслідувань. Багато вчених вважають громадянську освіту ліками від цинізму, апатії та громадянської ізоляції учнів. Цинізм та апатія зазвичай пов'язані з громадянською ізоляцією. Протягом останніх 25 років ми спостерігали вибухове зростання інтересу до громадянської освіти по всьому світу, це проявляється як парадокси глобалізації.

Громадянська освіта (ГО) – це широке поняття. Вона може охоплювати конкретні права та обов’язки законних громадян, але зазвичай використовується для позначення знань, навичок та ставлення, які діти повинні засвоїти, щоб бути доброчесними та громадянськими продуктивними членами суспільства. Ці якості громадянина, хоча вони можуть бути отримані з різних ресурсів, сприяють розвитку та вихованню через освітні системи. Громадянська освіта в школі визнана ефективним способом підвищення політичної обізнаності та ефективної участі в житті суспільства. Громадянська освіта допомагає формувати кращих громадян шляхом набуття навичок та ставлення до своєї нації через усвідомлення поточних та минулих викликів та активну участь у житті суспільства. Вона працює над підтримкою громадян, які здатні

долучатися до життя на глобальному рівні, не ставлячи під загрозу свою національну ідентичність та лояльність. Школи, обираючи програми, що сприяють обговоренням у класі, громадським проектам та використанню Інтернету в інформаційному плані, дають сприятливі результати, які посилюють рівень громадянської освіти від дитячого садка до закінчення закладу загальної середньої освіти.

Забезпечення ефективної громадянської освіти є критично важливим для будь-якої держави, яка прагне такою бути. Навчальна програма, яка сприяє кращому розумінню справедливості, різноманітності та участі шляхом інтеграції уроків та методів, що відповідають життю молоді, гарантує, що важливість громадянської освіти буде визнана вчителями та учнями. Громадянська освіта повинна мати міжпредметний підхід, що дозволяє включати громадянство в інші уроки, щоб продемонструвати, як воно впливає на широкий спектр людської діяльності. Крім того, громадянська освіта повинна забезпечувати ефективні форуми для учнів, щоб вони могли обговорювати події, які вони бачили в новинах або чули, що обговорюються, у безпечному та сприятливому середовищі.

Громадянин світу ідентифікує себе та набуває сили завдяки своїй національній ідентичності та корінню. В рамках сприяння глобальному громадянству шкільні програми повинні збагачувати національну ідентичність, культуру та цінності місцевої громади. Ернест Геллнер [1] стверджує, що «Культура, в якій людину навчили спілкуватися, стає ядром її ідентичності». Первісна основа, в якій вкорінюється національна ідентичність, починається в дитинстві і не виникає природним шляхом. Почуття національної прихильності свідомо культивується в них, що призводить до припущення, що школи нації є місцями, де поширюються домінантні дискурси національної ідентичності та історії [2]. Освіта, що має національне значення, допомагає інформувати молодь та заохочувати її до участі у значущих заходах, а також дає їм можливість показати, що їхня ідентичність та громада є джерелом гордості.

Хоча на громадянські цінності та звички відносно легко впливати в молодшому віці та в шкільному середовищі, нам слід визнати, що громадянська освіта відбувається на всіх етапах життя та в багатьох місцях, окрім школи. Дейві [3] писав у книзі «Учні без кордонів: навчальна програма для глобального громадянства», що формування глобальної обізнаності вимагає зосередження на кількох елементах, які включають культурну та перспективну обізнаність, багатомовність, міжнародне мислення, розвиток навичок критичного мислення та поєднання дослідницьких та ІТ-навичок. У книзі «Роль сім'ї у формуванні громадянської відповідальності раннього та середнього підліткового віку» [4] «сім'я несе велику відповідальність, оскільки навчання громадянським цінностям виходить за рамки навчальної програми, деякі з цих цінностей та громадянська відповідальність є результатом позитивного зв'язку між місцевою громадянською відповідальністю батьків та відповідальністю підлітків перед місцевою громадою, а також результатом батьківського заохочення громадянських дій, а близькість між батьками та молоддю позитивно пов'язана з громадянською відповідальністю підлітків. Громадянська відповідальність мала сильніший вплив на громадянську відповідальність молоді, коли стосунки між батьками та дитиною характеризувалися середнім або високим рівнем близькості» [4].

Базові елементи громадянської освіти є фактором у формуванні інформованого та залученого громадянства. Заходи, зосереджені на індивідуальному відкритті та практичному навчанні, такі як вибори в класах, шкільне представництво та вибори до учнівських рад, дозволяють учням здобути громадянське розуміння, впевненість у собі, аналітичне мислення та необхідні комунікативні навички, а також діалог та медіацію як способи вирішення конфліктів; це життєво важливо для майбутніх лідерів. Громадянська освіта, зосереджена на цінностях та елементах, та їх вкорінення в молодому поколінні гарантуватиме безперервність спадщини, переданої нам від батьків-засновників цієї нації. Безпека та охорона – це місія кожної людини в країні, а відповідальність за те, щоб стати пильним, активним громадянином та

мешканцем, є обов'язковим зобов'язанням та обов'язком, і все це можна розвивати за допомогою добре продуманої програми громадянської освіти.

Інтеграція систем вищої, середньої та початкової освіти для розвитку громадянської відповідальності має надзвичайно важливе значення для розвитку всебічного громадянина, здатного привести до глобальної конкурентоспроможності. У своїй книзі «Громадянська відповідальність і вища освіта» Томас Ерліх [5], авторитет у галузі громадянської освіти пояснює та збирає літературу, яка наголошує на важливості громадянської освіти, навіть у вищій освіті, для підготовки студентів до життя, пов'язаного з громадянською активністю, розвитком громадянства та залученням студентів та установ до життя громади в цифрову епоху. Всебічно розвинений та залучений громадянин є ключовим продуктом вивчення та практики елементів громадянської освіти, допомагаючи людям стати впевненими в собі та готовими брати на себе відповідальність перед суспільством. Активні члени суспільства відіграють позитивну роль і є самокерованими, враховуючи знання та досвід роботи з основними елементами та розуміння стовпів цивілізованого суспільства. Передбачення проблем завтрашнього дня є ключем до збереження та покращення життя тих, хто насолоджується свободою та миром на цій землі, і це колективна відповідальність, яку громадянин з гордістю візьме на себе.

У сучасному світі нам потрібно забезпечити, щоб у нас були громадяни країни, які пишаються собою та бажають взаємодіяти зі світом як громадяни світу. Необхідно розробити освітню програму з акцентом на важливості сприяння освіті, яка сприяє соціальній інтеграції, національній приналежності, громадянській участі та просуванню концепцій національної ідентичності та громадянської відповідальності серед учнів. Необхідно продовжувати досліджувати, як громадянська освіта здійснюється як у державних, так і в приватних школах, щоб забезпечити підтримку громадян, які усвідомлюють свою власну ідентичність та здатні цінувати свою спадщину, водночас розуміючи свій внесок у місцеві, національні та глобальні спільноти, частиною яких вони є.

Список використаних джерел

1. Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Ithaca: Cornell University Press, 1983
2. Koh, S. (2010). National identity and young children: A comparative study of 4th and 5th graders in Singapore and the United States. University of Michigan, Ann Arbor. http://hdl.handle.net/2027.42/78918
3. Davy, I (2011) learners without borders: a curriculum for global citizenship, International Bacalaureate Organization, http://www.godolphinandlatymer.com/_files/IB/B309322691ABF031CB793E9DDA47FE3A.pdf
4. Michela Lenzi, Alessio Vieno, Massimo Santinello, Maury Nation, Adam Voight (2013) The Role Played by the Family in Shaping Early and Middle Adolescent Civic Responsibility https://www.researchgate.net/publication/256413650_The_Role_Played_by_the_Family_in_Shaping_Early_and_Middle_Adolescent_Civic_Responsibility
5. Ehrlich, Thomas,ed (2000) Civic Responsibility and Higher Education. Phoenix, AZ: American Council on Education and oryx Press https://www.researchgate.net/publication/234681758_Civic_Responsibility_and_Higher_Education_American_Council_on_EducationOryx_Press_Series_on_Higher_Education

Левітас Фелікс Львович,
професор кафедри історичної
та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка
доктор історичних наук

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ: УКРАЇНСЬКІ ТА ЗАРУБІЖНІ НАРАТИВИ

Друга світова війна залишила глибокий травматичний слід в історії людства. За кількістю жертв вона перевищувала смертність у всіх попередніх військових конфліктах від XVII століття (Тридцятирічної війни) до завершення Першої світової війни. За узагальненнями українського історика Ярослава Грицака кількість втрат серед народів світу була такою: Китай – 20 млн., Німеччина – близько 7 млн. 400 тис., Польща – до 5 млн.800 тис., Японія – 3 млн.100 тис., Югославія – 1 млн. 700 тис., Румунія – 1 млн. 200 тис., Франція – 600 тис., Італія – 500 тис., Велика Британія – 459 тис., США – 420 тис. [2, 184-185].

Десятиліттями, після завершення Другої світової війни, радянське керівництво відверто маніпулювало цифрами втрат серед військових полонених і цивільних мешканців. Одразу після війни Сталін визначив втрати СРСР в 7 млн., за часів М.Хрущова називали число біля 20 млн., за добу Брежнєва – понад 20 млн. Наприкінці існування Радянського Союзу М.Горбачов вже говорив про 27 млн. 2017 року зазначає Ярослав Грицак в російській федерації за розсекреченими документами втрати СРСР у Другій світовій війні становлять майже 42 мільйони осіб: 19 млн. військових та 23 млн. цивільних [3, 257].

Український вимір цієї війни, її скорботний мартиролог знаходиться за статистичними цифрами в межах 13 – 15 млн., з яких близько 9 млн. припадають на втрати цивільного населення. Україна зазнала найбільших втрат в світі. Жодну українську спільноту, родину, сім'ю не обійшло полум'я Другої світової війни. Тому пам'ять про минулу трагедію, особливо в умовах сучасних викликів продовжує жити в українському суспільстві.

Формування політики пам'яті в незалежній Україні виявилось справою доволі не простою. Адже серед громадян України об'єктивно існували різні колективні пам'яті. У фокусі пам'яті одних були фронт, рух Опору, праця в тилу, евакуація. В пам'яті інших – виживання в полоні і в умовах окупаційного «нового порядку». В пам'яті третіх залишався Голодомор, Великий терор і надія на те, що нацисти виявляться цивілізованою європейською нацією. У формуванні об'єктивної політики пам'яті про минулу війну є неабиякий сенс в роздумах англо-американського історика Макса Гейстінгса: «Від часів революції 1917 року населення Радянського Союзу зазнало жахів громадянської війни, голоду, тиранії, примусової міграції й загальної несправедливості. Однак реалізація плану «Барббаросса» перевершувала всі жахи цілковитою гуманітарною катастрофою, що розгорнулася внаслідок неї і з рештою привели до смерті 27 млн. Сталінових підданих» [1, 184-185].

Найбільше плутанину у формування у свідомості людей, пам'яті про Другу світову війну внесла «холодна війна» між СРСР, його союзниками та країнами Північно-Атлантичного блоку, їх симпатиків. Адже інформаційний простір був заповнений агітаційно-пропагандистськими матеріалами, в більшості спотвореними у власних ідеологічних інтересах, являв собою вагомий чинник в політичній та психологічній боротьбі. Український канадський історик С.Є.Єкельчик пропонує ставитися до таких матеріалів критичними підходами, враховуючи політично вмотивований характер їх підготовки [5, 28-29].

Від часів Й.Сталіна і до розпаду СРСР, Радянський Союз намагався націоналізувати пам'ять про Другу світову війну. Якщо на Заході за цей час

вийшло більше 4 000 англомовних праць, то на бібліотечних фондах УРСР нараховувалося понад 20 000 видань. Військовий кремлівський наратив, модифікуючи від Сталіна до Горбачова, залишався вагомим засобом формування радянської ідентичності і виховання комуністичних ідеалів у суспільстві. Професор історії Стенфордського університету Амір Вайнер пише: «… Міф війни став центральним елементом світу радянських громадян через безліч обрядів і ритуалів, які формували щоденний розпорядок від народження до смерті й постійно нагадували людям про війну. Радянський ландшафт був поцяцькований пам'ятниками, ретельно спланованими місцями поховань, … а вулиці названі іменами героїв, назвами битв і річниць. Літературу, музику та кіно охопив шквал військових антологій, мемуарів, віршів, альбомів і фільмів на визначення цієї епічної події». Автор зазначає, що радянська людина повоєнних поколінь знаходилась під таким тиском, що фактично відчувала себе учасником цієї війни [4, 33]. З відстані квітня 2026 року, коли точиться геноцидна російська агресія проти України, стає зрозумілим, як з такою старанністю росія десятки років зберігала і поповнювала цей наратив. Чому ж в Радянському Союзі від 1948 року відмовились від широких святкувань Дня перемоги 9 травня, і відновили це свято лише 1965 року? Відповіді прості. Культ перемоги і переможців не міг конкурувати і затьмарити «Культ тов. Сталіна». До того ж залишалося чимало незрозумілих запитань про політику сталінського режиму від 1939 – до 22 червня 1941 року. Відповіді на багато хвилюючих питань зберігають свою таємницю до теперішнього часу в закритих архівних фондах сучасної росії.

Нова демократична Україна вибудовує свій власний наратив до розуміння уроків минулої війни. За європейською традицією 8 травня для нашої держави х- це День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 рр. Ми щиро шануємо воїнів чотирьох українських фронтів, партизан, підпільників, учасників національно-визвольного руху Опору, всіх тих, хто боровся з нацизмом на фронті й в тилу. Зберігаємо пам'ять про воїнів-

українців, які бились з ворогом під прапорами країн антигітлерівської коаліції і Європейського Опору, про невинних жертв гітлерівського нацизму.

Для пам’яті про минулу жорстоку війну і сучасну геноцидну війну ми зберігаємо як генетичний код, як вічний поклик слова О.П.Довженка: «Ми б’ємось за те, чому нема ціни у всьому світі – ми б’ємось за Україну!»

Список використаних джерел

1. Гейстінгс М. І розверзлося пекло… Світ у війні 1939 – 1945., Х., КСД, 752 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України., К., Портал, 2022, 408 с.
3. Світові війни. Навігатор з історії України / кер. проєкту Я.Грицак, К., Портал, 2022, 299 с.
4. Вайнер А. Збагнути війну. Друга світова війна і доля більшовицької революції, К., Дух і літера, 2024, 440 с.
5. Єкельчик С. Український досвід Другої світової війни, К., Медуза, 2020, 269 с.

Юрій Беззуб,
старший викладач кафедри історичної
та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
Ірина Беззуб,
науковий співробітник Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ МИНУЛОГО ЯК СТРАТЕГІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Персоніфікація минулого – це дидактична стратегія і технологія репрезентації історичного процесу через досвід конкретних осіб (історичних діячів, «звичайних людей», представників соціальних спільнот), що передбачає інтерпретацію подій крізь призму їхніх рішень, мотивацій, цінностей і відповідальності. Вона забезпечує «олюднення» історії, інтегруючи когнітивний, емоційний і ціннісний компоненти навчання та переводячи знання у площину особистісного смислотворення [1].

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі персоніфікації минулого як стратегії і технології навчання історії, з'ясуванні її дидактичного потенціалу, типології та інструментарію реалізації, а також визначенні її ролі у формуванні громадянських компетентностей, розвитку історичного мислення й ціннісних орієнтацій особистості.

Актуальність проблеми використання персоніфікації історії для формування громадянських компетентностей зумовлена низкою взаємопов'язаних викликів сучасної освіти та суспільного розвитку. По-перше, зниження ефективності суто фактологічного викладання історії зумовлює потребу в підходах, що забезпечують осмислене й ціннісно насичене

сприйняття минулого. По-друге, персоніфікація історії (через біографії, мемуари, особисті наративи) надає історичному знанню «людського виміру» та підсилює емоційно-ціннісний компонент навчання. По-третє, компетентнісна парадигма освіти, зокрема в межах Нової української школи, актуалізує формування громадянських компетентностей (критичного мислення, відповідальності, емпатії), що ефективно реалізується через персоніфіковані історичні сюжети. По-четверте, в умовах сучасних суспільно-політичних викликів (війни, інформаційних впливів, кризи ідентичності) персоніфікація минулого сприяє формуванню стійкої громадянської позиції та національної свідомості. По-шосте, використання персоніфікованих підходів відповідає сучасним методичним стратегіям (наративному, діяльнісному, інтерактивному підходам) та активізує дослідницьку діяльність учнів.

Реалізація персоніфікації минулого як стратегії та технології формування громадянських компетентностей охоплює різні її види, які відображають багатовимірність історичного процесу та сприяють його ціннісному осмисленню: 1) біографічна (елітарна) – через постаті державних, культурних, інтелектуальних лідерів; 2) соціальна (повсякденна) – через історії «звичайних людей», мікроісторії спільнот; 3) подієва – реконструкція подій через участь і вибір конкретних осіб; 4) проблемно-ціннісна – фокус на моральних дилемах, відповідальності, наслідках рішень; 5) колективна – персоніфікація через групові суб’єкти (рухи, течії, громади) з індивідуалізованими голосами; 6) регіональна/локальна – з прив’язкою до місцевих історій і персоналій; 7) наративна/медіаперсоніфікація – через художні та цифрові історії, сторітелінг [2].

У сучасній історіографії та історичній дидактиці спостерігається зміщення акценту від класичного біографічного наративу (опису життя видатної особи як самоцілі) до функціональної персоніфікації історії, де історична постать використовується як інструмент формування ціннісних орієнтацій і громадянської свідомості. Інакше кажучи, відбувається перехід: від описової біографії – до інтерпретативної персоніфікації; від «історії життя» – до «історії

через особистість як носія смислів»; від академічного наративу – до громадянсько-освітньої функції історії. Цей перехід проявляється не просто у зміні стилю викладу біографій, а у зміні функції самої персоніфікації історії: від описово-пізнавальної до ціннісно-формувальної та громадянсько-освітньої.

Зазначений перехід можна конкретизувати через кілька взаємопов'язаних вимірів.

1. Зміна мети: від «розповісти про життя» – до «сформувати позицію». Раніше біографічний наратив був спрямований на реконструкцію життєвого шляху особи, фіксацію фактів і подій. Сьогодні персоніфікація використовує постать як носія цінностей і моделей поведінки, формує ставлення до історичних подій через людину. Тобто постать стає не об'єктом опису, а інструментом виховання історичної свідомості.

2. Зміна функції історичної постаті: від індивідуальної біографії до «моделі громадянина». Історична особа починає виконувати роль прикладу громадянської активності, символу відповідальності, спротиву, служіння суспільству, «етичного маркера» історії. Наприклад, діяч постає не лише як учасник подій, а як модель громадянської поведінки в історичному контексті.

3. Зміна логіки викладу: від хронології до інтерпретації. Традиційна біографія зводилася до подій життя у часовій послідовності. Сучасна персоніфікація використовує події життя як ілюстрацію суспільних процесів і цінностей. Людина «вбудовується» в історичний процес як його смисловий ключ.

4. Освітньо-дидактичний зсув: використання історії як інструменту громадянського виховання. У навчанні історії персоніфікація використовується для формування громадянських компетентностей, розвитку критичного мислення через «життєві ситуації», емоційного залучення до історії. Таким чином, історична постать стає засобом впливу на ціннісну сферу учня/студента.

5. Зміна типу наративу: від «біографії» до «смислової історії». Сучасний підхід – менше уваги «що сталося» і більше уваги «що це означає». Так біографія перетворюється на інтерпретативну історію смислів.

Отже, зміни в сучасній персоніфікації історії полягають у тому, що біографічний наратив втрачає самодостатню описову функцію і трансформується у засіб інтерпретації історичного процесу через людські постаті, які виступають носіями цінностей та інструментами формування громадянської свідомості [3; 4; 5; 6].

Методичний інструментарій персоніфікації минулого є різноманітним і передбачає поєднання традиційних та інноваційних підходів, з поміж яких виділяються: 1) біографічний метод (аналіз життєвого шляху, «точок вибору») [7; 8; 9]; 2) робота з его-документами (листами, щоденниками, спогадами, усними свідченнями); 3) кейс-метод (орієнтує на розбір конкретних історичних ситуацій і рішень); 4) рольова та симуляційна гра (відтворення позицій, переговорів і прийняття рішень); 5) історична реконструкція, сторітелінг, наративний аналіз; 6) дебати, «суд історії», морально-етичні дискусії; 7) проєктно-дослідницький метод (мікроісторії, проведення локальних досліджень, усна історія); 8) порівняльний аналіз персоналій і альтернативних сценаріїв.

Зазначені методи реалізуються у відповідних формах персоніфікації (формах організації навчання), серед яких: 1) уроки-дослідження, уроки-діалоги, інтегровані заняття; 2) семінари, дебати, круглі столи, «історичні суди»; 3) проєктні роботи, портфоліо, дослідницькі міністудії; 4) екскурсії, музейні заняття, польові дослідження; 5) позакласні заходи: історичні клуби, реконструкторські події, конкурси есе; 6) цифрові формати: вебквести, інтерактивні лонгріди (формат подачі контенту в інтернеті, що являє собою велику глибоку статтю, яка поєднує детальний текст із мультимедійними елементами: фото, відео, інфографікою та інтерактивними картами; головна мета – повне занурення читача в тему), подкасти, відеоесе.

Ефективність персоніфікованого підходу до історії значною мірою залежить від добору засобів персоніфікації. До них належать: 1) джерельна база (листування, щоденники, спогади, усні інтерв'ю, архівні документи); 2) візуальні матеріали (портрети, фотографії, плакати, інфографіка, карти

життєвих шляхів); 3) аудіовізуальні ресурси (документальні фільми, інтерв'ю, подкасти); 4) цифрові інструменти, що дозволяють створювати інтерактивні середовища (інтерактивні платформи, таймлайни, ГІС-карти (карти геоінформаційних систем), сторітелінгові сервіси) [10; 11]; художні тексти й екранізації як джерела (засоби) наративної інтерпретації; 5) локальні ресурси (музеї, меморіальні простори, сімейні архіви).

Отже, персоніфікація минулого в сучасній історичній освіті виступає не лише засобом «олюднення» історії, а й ефективною стратегією та технологією формування громадянських компетентностей. Її дидактичний потенціал полягає у поєднанні когнітивного, емоційно-ціннісного й діяльнісного компонентів навчання, що забезпечує перехід від засвоєння фактів до особистісного осмислення історичного досвіду. Використання історичних постатей, біографічних сюжетів і персоналізованих наративів сприяє розвитку критичного мислення, емпатії, історичної пам'яті та відповідальної громадянської позиції.

У сучасній історіографії та історичній дидактиці персоніфікація трансформується з традиційного біографічного наративу в інтерпретативний інструмент формування ціннісних орієнтацій і громадянської свідомості. Ефективність цього підходу визначається комплексним використанням різних видів, методів і засобів персоніфікації, зокрема інтерактивних і цифрових технологій.

Таким чином, персоніфікація минулого є важливим інструментом компетентнісно орієнтованої історичної освіти, здатним забезпечити формування історично мислячого, ціннісно орієнтованого та соціально відповідального громадянина.

Список використаних джерел

1. Михайлова О. Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. *Стратегічна панорама*. 2022. № 1. С. 18–25. https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2022.02

2. Семергей Н. Історія та історики у піднесенні українського національно-культурного відродження другої половини XIX – першої третини XX століття: новітня історіографія. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2020. Вип. 32. С. 114–126. https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-114-126

3. Єщенко М. Теоретичні засади формування та розвитку громадянських компетентностей. *Імідж сучасного педагога.* 2020. №1(190). С. 98–102. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-98-102

4. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів. *Український педагогічний журнал.* 2023. № 2. С. 62–72. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72

5. Ремех Т. О., Сєрова Г. В. Роль історичної освіти в становленні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 4(22). С. 1259–1270. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1259-1270

6. Мариківська Г., Будянська В. Патріотичне виховання як складова національної ідентичності та громадянської компетентності. *Перспективи та інновації науки.* 2026. № 1 (59). С. 1084–1103. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1(59)-1084-1103

7. Лобанова А., Туленков М. Біографічний метод у дискурсі національної гідності: ретроспекція і сучасні тренди. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2026. Вип. 109. С. 172–184. https://doi.org/10.32782/2707-9147.2026.109.16

8. Ільченко О. Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Педагогічні науки.* 2021. № 77. С. 61–66. https://doi.org/10.33989/2524-2474.2021.77.239295

9. Вихор С., Радченко О. Використання біографічного методу в процесі викладання історико-педагогічних дисциплін. *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка».* 2023. № 12 (18). С. 315–327. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-12(18)-315-327

10. Ремех Т. О., Сєрова Г. В. Розвиток громадянської компетентності учнів в умовах цифрової та соціальної трансформації українського суспільства. *Інноваційна педагогіка.* 2026. Випуск 92. Том 2. С. 39–43. https://doi.org/10.32782/ip/92.2.7

11. Kartashova L., Bakhmat N., Rozman I. Organizational fundamentals of the society digitalization influence on updating the approaches to personification of the history of education and pedagogical thought in Ukraine. *Науковий вісник Льотної академії. Педагогічні науки.* 2021. Вип. 9. С. 43–49. https://doi.org/10.33251/2522-1477-2021-9-43-49

Наталія Петрощук,
доцент кафедри історичної та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

КРИЗА ЯК ТОЧКА ЗРОСТАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВІДНАЙДЕННЯ НОВИХ СЕНСІВ У ЗРІЛОМУ ВІЦІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Криза війни накладається на кризу віку, створюючи ситуацію, яка може або зруйнувати свідомість людини, або стати фундаментом для небаченого раніше зростання людини. Тому зараз важливо розуміти, що ми переживаємо унікальний феномен — синхронізацію криз. До нашої внутрішньої вікової ревізії (хто я у свої 40 50 ?) додалася зовнішня катастрофа війни. У чому відмінність між стресом та кризою? Стрес — це невід'ємна частина життя, а криза — це ситуація, що вимагає допомоги чи нових життєвих стратегій. Коли стрес переростає у кризу (панічні атаки, безсоння, неможливість працювати, суїцидальні думки), особистості необхідно негайно знизити навантаження,

застосувати дихальні техніки та звернутися до спеціаліста (психолога, психіатра) [1].

На даний момент науковці пропонують різні визначення кризи:

Криза – це несподіваний розрив нормальної життєвої активності та безперервного плину життя (Отто Болноу). Криза – це поворотний пункт в особистісному розвитку, вибір між прогресом і регресом, стан, що поєднує в собі зростання вразливості та потенціал розвитку [Ерік Еріксон). Особистості, яка переживає кризу, не вдається осмислити свій актуальний психотравмуючий досвід, оперуючи знайомими, шаблоновими категоріями або використовувати прості звичні моделі пристосування (Гордон Олпорт). Життєва криза – це переломний етап у житті особистості, рубіж між старим і новим досвідом, якісний перехід із одного стану в інший (Павло Горностай). Криза – це період зміни життєвої стратегії особистості через загострення суперечностей, який супроводжується трансформаціями її свідомості та самосвідомості (Оксана Сергєєнкова). Криза – це реакція особистості на критичну ситуацію, що виражається в нездатності особистості розв'язати цю ситуацію в короткий час і звичний спосіб (Олександр Тімченко) [2].

Отже, криза це переломний етап, рубіж між старим і новим досвідом, що поєднує в собі зростання вразливості та потенціал розвитку. У кризовій ситуації людина стає власним суддею і адвокатом, вирішуючи, як їй жити далі після «руйнації старої світобудови». Але з точки зору психології — це рубіж. Це момент максимальної вразливості, коли старі опори (робота, дім, плани) руйнуються. Війна діє як «ненормативна криза», що примушує людину зрілого віку достроково переглядати свій «життєвий задум». Якщо раніше ми могли планувати життя на 10 років, то зараз війна вимагає перегляду «життєвого задуму» тут і зараз.

Отже, кризова ситуація — це ситуація емоційного та інтелектуального стресу, що вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Людина, що потрапила у кризову ситуацію, не може залишатися такою ж, якою була. У результаті перебування людини у кризовій

ситуації у неї може розвинутися кризовий стан. Кризовий стан — перехідний етап розвитку особистості, коли протиріччя мають уже глобальний характер і стосуються основ життя людини Як можна розпізнати кризовий стан? Як правило він супроводжується наступними переживаннями: розпач, страх, тривога, гнів, образа, розчарування тощо; ідеями: звуження свідомості, пошук винних, втеча від реальності. Людина у кризовому стані відчуває значну напругу, може втратити сенс життя і перебувати у пригніченому настрої. Деякі люди відносно швидко долають ситуацію кризи і зазвичай це відбувається завдяки ефективним механізмам психіки, які спрацьовують у момент загострення несприятливих обставин [3]. Доросла людина часто затиснута між відповідальністю за дітей та турботою про літніх батьків. Криза війни позбавляє можливості дбати про обох одночасно. Людина порівнює свої юнацькі мрії з реальністю. Війна може анулювати матеріальні здобутки (бізнес, житло), що змушує шукати цінність не в «мати», а в «бути».

Досить помічною в цьому випадку може бути наративізація: перетворення травматичного досвіду в завершену розповідь [4]. Також можна використовувати техніку символізації. Вербальне або образне оформлення переживань допомагає свідомості працювати у бік пошуку перспектив розвитку. Це здатність знайти образ для свого болю. Коли біль стає символом, з ним можна працювати. Децентрація - це здатність подивитися на власне життя «з висоти», інтегруючи минуле, теперішнє і майбутнє в єдину цілісність.

Список використаних джерел

1. Афанасенко, В., Комар, Т., & Пирогов, О. (2024). Потенціал тривоги у вимірах соціально-психологічної адаптації творчої особистості. Psychology Travelogs, (2), 140–151. https://pt.khmnu.edu.ua
2. Афанасьєва, Н. Є., & Бездольна, Ю. О. (2024). Особливості негативних психічних станів педагогів в умовах війни. Габітус, (67), 97–101. https://repository.hneu.edu.ua

3. Ігнатович, О. (2023, November 16). Психологічний супровід вчителя в умовах війни [Scientific presentation]. Методологічний семінар «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час».
4. Міщенко, М. (2023). Особливості емоційного вигорання педагогів в умовах війни. Психологія особистості, (51), 168–172.

Світлана Олексенко,
старший викладач
кафедри історичної та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені
Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

В умовах модернізації освіти, необхідності забезпечення її якості особливого значення набуває здатність педагога до безперервного професійного вдосконалення. А соціальні та воєнні виклики вимагають гнучкого реагування на зміни освітнього середовища та збереження психологічної стійкості. В таких умовах посилюється роль професійного саморозвитку педагогічних працівників.

Професійний саморозвиток є ключовою складовою безперервного професійного розвитку педагога та передбачає свідоме та цілеспрямоване прагнення до підвищення рівня професійної компетентності, розвитку особистісних якостей, рефлексивне осмислення власної педагогічної практики. Він розпочинається з готовності брати відповідальність за власне професійне вдосконалення, використовувати доступні освітні та професійні ресурси.

Саме внутрішня мотивація професійної діяльності є домінуючою у сучасного вчительства. Це підтвердило наше дослідження, проведене в 2023 році, яке показало, що мотиви які можна віднести до внутрішньої мотивації, а саме, задоволення від процесу і результату роботи та можливість самореалізації в цій діяльності є важливим для 83,3% та 61,1% відповідно[1].

Також, дослідження мотивації професійного розвитку, проведене в тому ж році, продемонструвало, що більшість респондентів мала стійкі внутрішні стимули до професійного розвитку, а зовнішнім позитивним стимулом до розвитку були названі зміни в системі освіти, потреба в опануванні нових навичок. 90% педагогів, які брали участь в опитуванні, виділили самоосвіту як стимулюючий фактор, що сприяє професійному розвитку. Серед інших стимулів, було названо ще: нові професійні завдання (83%), інтерес до роботи (73%), інноваційна діяльність (57%), навчання на курсах підвищення кваліфікації – 41 % [2].

В 2025 році було проведено дослідження професійного саморозвитку педагогів, зокрема, визначення мотиваційних чинників професійного вдосконалення[3]. А також, визначення ресурсів для професійного зростання педагогів та методів підтримки психологічного благополуччя. Адже, в умовах воєнного стану педагогічна діяльність супроводжується додатковими емоційними та професійними навантаженнями.

Отримані відповіді засвідчили комплексний характер професійного саморозвитку педагогів, що поєднує мотиваційні, ресурсні та психологічні компоненти.

Аналіз мотиваційних чинників професійного вдосконалення знову ж, показав домінування внутрішніх мотивів. Найбільш поширеними серед них є прагнення допомагати учням і бачити результати власної педагогічної діяльності (45,9%), потреба у самореалізації та особистісному розвитку (40,9%), а також любов та інтерес до професії (37,7%). Серед зовнішніх мотивів респонденти найчастіше називали кар’єрне зростання (31,1%), визнання та позитивний зворотний зв’язок (27,8%) і фінансову стабільність (22,9%).

Отримані результати свідчать про переважання гуманістичних і професійно-ціннісних орієнтацій у структурі мотивації педагогічної діяльності.

Серед ресурсів професійного зростання педагоги найчастіше відзначали самоосвітню діяльність, участь у вебінарах і онлайн-курсах, використання цифрових освітніх платформ, читання фахової літератури, психологічні курси, тренінги особистісного зростання, а також обмін професійним досвідом із колегами. Важливу роль відіграє також участь у конференціях, семінарах та професійних спільнотах; наставництво, менторство, супервізії, що сприяє розширенню професійного досвіду та формуванню професійної рефлексії.

Щодо підтримки психологічного благополуччя, результати дослідження свідчать, що педагоги застосовують різноманітні стратегії саморегуляції. Найпоширенішими серед них є фізична активність і прогулянки (44,4%), спілкування з родиною та колегами (40,9%), ефективне планування часу (34,4%), дотримання балансу між професійною діяльністю та відпочинком (32,7%), а також використання медитативних і релаксаційних практик (29,5%). Поєднання різних методів свідчить про усвідомлення педагогами важливості підтримки емоційної стійкості та профілактики професійного вигорання.

Отже, професійний саморозвиток педагогів є комплексним процесом, який поєднує внутрішню мотивацію до професійного вдосконалення, використання різноманітних освітніх ресурсів та застосування стратегій підтримки психологічного благополуччя. Умови воєнного часу посилюють значущість цих компонентів, оскільки ефективна педагогічна діяльність потребує не лише професійної компетентності, а й високого рівня психологічної стійкості.

Подальший розвиток системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників має передбачати комплексну підтримку професійної мотивації, розширення доступу до сучасних освітніх ресурсів і формування навичок психологічної самопідтримки.

Список використаних джерел

1. Олексенко С.В., Хоменко О.А. Дослідження мотивації професійної діяльності вчителів в умовах війни в Україні Modern engineering and innovative technologies. 2024 (31(4)). с. 3-12.

2. Олексенко С.В. та Хоменко О.А. Мотивація професійного розвитку вчителів під час війни в Україні //SWorldJournal. 2024. №. 26-02. С. 108-115.

3. Олексенко С.В., Сабол Д. М., Хоменко О.А. Професійний саморозвиток педагогів: мотиви, ресурси, засоби підтримки Modern engineering and innovative technologies. 2025 (4 (41). с. 33-42.